

DAMLI CHOLG'U ASBOBLARIDAN SAKSOFON VA TRUBA CHOLG'USI IJRO USLUBLARI VA ASARLAR USTIDA ISH OLIB BORISH YO'LLARI

Norchayev Ramziddin

*Qarshi ixtisoslashtirilgan san'at maktabining
"Torli, puflama va zarbli cholg'ulari" bo'limi
Saksofon cholg'usi mutaxassisligi o'qituvchisi*

Ochilov Asliddin

Truba cholg'usi mutaxassisligi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Damli cholg'u ijrochiligida saksofon va truba cholg'usi mutaxassisligining boshqa cholg'ularidan farq qiluvchi o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, uning dunyo bo'yicha tarqalish jihatlari yoritib berilgan. Xususan, maqolada saksofon va truba cholg'usida ijrochilik uslublari, bu yo'nalishda musiqiy asarlar ustida ish olib borish bosqichlari yoritilgan.

Kalit so'zlar:, orkestr, saksofon, truba,

Kirish. Insoniyat hayotida musiqa va san'at juda katta ahamiyatga ega. Odamlar paydo bo'libdiki, ularni atrof-muhitdagi tabiiy ohanglar e'tiborlarini tortib, o'ziga jalb qilgan. Keyinchalik, muloqot jarayoni boshlangach mehnat faoliyati davomida odamlar dastlabki kuylarni tovushlar orqali shakllantira boshlashgan. Ming yillar davomida ular takomillashib, musiqa san'at darajasiga ko'tarilgan. Hozirgi kunda musiqaning juda ko'plab tarmoq va janrlari ichida damli cholg'ulari yo'nalishi o'ziga xosligi bilan ajralib turadi.

Maqsad va vazifalar. Ushbu maqolada damli cholg'u asboblarining o'ziga xos jihatlari va ijro etish uslublari tahlil etilib, saksofon va truba cholg'usi ijro uslublari, bu cholg'ularda asarlar ustida ish olib borish bosqichlarini yoritib berish maqsad qilib olingan. Mazkur jarayonni yoritib berish uchun esa quyidagi vazifalar belgilab olingan:

- 1) Damli cholg'ularining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish;
- 2) Damli cholg'ular chalishni o'rganmoqchi bo'lgan nomzodlar;
- 3) Saksofon va truba cholg'usi ijrochilik uslublari;
- 4) Musiqiy asarlar ustida ish olib borish bosqichlari;

Damli va zarbli cholg'ularda o'qitish metodikasi fan sifatida boshqa mutaxassisliklarga qaraganda ancha yosh va o'zining yo'l-yo'riqlariga hamda ushbu cholg'ularda ijro etish va o'rgatishning umumiy qonuniyatlariga egadir. Damli cholg'u asboblari –bu asboblarining ovozi korpus ichidagi tebranuvchi havo oqimi orqali hosil bo'ladi. Damli cholg'ular ijrosidagi jismoniy va ruhiy jihatlarning barcha

tomonlarini ko'rib chiqadigan bo'lsak, ijro jarayonida har bir cholg'uchi o'zining murakkab markaziy asab tizimi, butun sezgi a'zolari, ko'rish, eshitish, xorira, harakat mayllari, musiqiy estetik tasavvurlari va aqliy faoliyatining bir-biriga bog'langan, mujassam holda qatnashishining guvohi bo'lamiz. Ayniqsa damli cholg'ular

ijrochisi jismoniy va ruhiy jihatlarining barcha tomonlarini ko'rib chiqadigan bo'lsak, ijro jarayonida har bir cholg'uchi o'zining murakkab markaziy asab tizimi, butun sezgi a'zolari, ko'rish, eshitish, xotira, harakat mayllari, musiqiy-estetik tasavvurlari va aqliy faoliyatining bir-biriga bog'langan, mujassam holda qatnashishini guvohi bo'lamiz.

Damli cholg'ular chalishni o'rganmoqchi bo'lgan nomzodlar jismoniy barkamol, nafas yo'llari, o'pkalari toza va sog'lom, tish va jag'lari, lab va chakka mushaklari, barmoqlari va tana tuzilishi normal rivojlangan bo'lishi juda muhim. Chunki damli cholg'ularni chalishda boshqalarga qaraganda ko'proq jismoniy kuch talab etiladi. Shuning uchun ham damli cholg'ularda o'qitishga tanlanadigan nomzodlar 10-12 yoshga kirgan bo'lishlari maqsadga muvofiq.

Nomzodlar jismoniy sog'lom, tana tuzilishi normal rivojlangan bo'lishi bilan birgalikda damli cholg'ularning har biriga alohida tanlanadi. Masalan bariton, trombon va tuba cholg'ulariga tanlanadiganlarining lablari to'la va go'shtli, eng asosiysi burun va yuqori lab qirrasida orasidagi maydonchasi keng bo'lishi lozim. Chunki mazkur cholg'ularning mundshtuklari katta va mundshtuk kosachalari boshqalarga qaraganda ancha keng. Ularga faqat qalin lablar mos rezanator hisoblanadi. Bunday nomzodlarni klarnet, saksofon va fagotlarda o'qish uchun ham tavsiya qilish mumkin. Chunki bu cholg'ular trostlarining plastinkalari keng bo'lib unda qalin lablar nafasni chiqarmasdan ushlab turuvchi va boshqaruvchi, ya'ni o'ziga xos muhofazalovchi yostiqa vazifasini bajaradi.

Boshqa damlilarda o'qish uchun esa lablari normal rivojlangan nomzodlar ma'qul. Yuqori old tishlari qiyshiq o'sgan nomzodlarni fleyta va tilli-trostli cholg'ularda o'qishga tavsiya qilish mumkin. Pastki old tishlari qiyshiq o'sgan nomzodlar esa asosan zarbli cholg'ularda o'qitiladi. Fleyta va tilli-trostli cholg'ularda o'qitish uchun tanlangan nomzodlarning barmoqlari uzun va harakatchan bo'lmog'i kerak. qo'llari kalta o'sgan nomzodlarni trombon cholg'usiga tavsiya qilish maqsadga muvofiq emas. Eng asosiysi har bir nomzod u yoki bu cholg'uda o'z xohishiga qarab o'qisa, uning barcha jihatlarini shu cholg'uga mos kelsa, bunday mashg'ulot ustozga ham, shogirdga ham birday zavq keltiradi va muvaffaqiyatlar garovi bo'lishi muqarrar.

Ijrochi-sozandaning faoliyati his-hayajon va emotsiya bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u ijodkor tomonidan yaratilgan asardagi fikr va maqsadni undagi badiiy emotsional qiyofalar tizimini tinglovchiga yetkazib bera olishi zarur. Bunda sozanda asar kayfiyatiga mos, cholg'u sadolanishiga o'ziga xos ravishda qizg'inlik, ifoda va joziba baxsh etgan holda ijro qiladi. Cholg'u asari hech qanday emotsiya va his-hayajonsiz chalingan bo'lsa tinglovchi yuragiga yyetib bora olmaydi, uni befarq

qoldiradi va u ijro dan ham cholg'uchidan norozi bo'ladi. Shuning uchun sozanda har bir asarning badiiy-emotsional timsollar mazmuniga chuqur kirib bora olishi, undagi qayg'urish, zorlanish, quvonish, tantana, hazil va boshqa kayfiyat turlarini ishonchli yoritib bera olishi kerak. Ijrochilik jarayonining jismoniy va ruhiy asoslarini chuqur o'rganish bo'lg'usi o'qituvchi, tarbiyachi va sozanda uchun juda muhim shartlardan biridir.

Qamishli damli cholg'u asboblari - tovush tebranishlari havo oqimida joylashgan maxsus rezonansli qamishning tebranishidan hosil bo'lgan asboblari Saksafonlar, fagotlar, klarnetlar - qamishli barcha puflama asboblari, shuningdek, garmonikalar va organlarni ushbu toifaga kiritish mumkin.

Damli cholg'u asboblari musiqachining lablari tebranishidan, tilning holatidan va og'iz bo'shlig'ining hajmidan tovush hosil qiladi. Bu asboblarga trubalar, trombonlar, saksofonlar va boshqalar kiradi. Bundan tashqari, asboblari ishlab chiqarish materialiga ko'ra tasniflanishi mumkin. Yog'och nafasli cholg'u asboblari - bu cholg'u asboblari bo'lib, unda tovush tananing ichida tebranadigan havo oqimi orqali hosil bo'ladi va tovush balandligi maxsus klapanlarni ochish va yopish orqali tartibga solinadi.

Damli cholg'u asboblari ichiga saksofon va truba cholg'usi yakkaxon, orkestr va ansambllarda muhim o'rin tutadi.

Saksofon qamishdan yasalgan puflama cholg'u cholg'usi bo'lib, tovush chiqarish prinsipiga ko'ra qamishdan yasalgan shamolli cholg'u asboblari turkumiga kiradi. Saksofon 1842 yilda belgiyalik musiqachi dizayneri Adolf Saks tomonidan ixtiro qilingan eng mashhur yog'och nafasli asboblardan biridir. Orkestrda ham, mashhur musiqada ham keng qo'llaniladigan uning ko'rinishi va ovozi umuman barcha guruh cholg'u asboblari bilan bog'lanib qolgan. Texnik jihatdan yog'och shamolli saksofon hech qachon yog'ochdan yasalgan emas. Odatda bu vosita mis va sink qotishmalaridan, guruch va pakfongdan tayyorlanadi. Saksafon tovushi klarnetga o'xshash qamishda hosil bo'ladi. 19-asrning o'rtalaridan boshlab saksofon guruh orkestrida, kamroq simfoniyada, shuningdek, orkestr (ansambl) jo'rligida yakkaxon cholg'u sifatida ham qo'llanilgan. Bu jazz va tegishli janrlarning, shuningdek, pop musiqasining asosiy asboblardan biridir.

Truba cholg'usi damli cholg'ulari ichida eng noyob cholg'u hisoblanadi. Truba cholg'usi uch qismdan iborat: og'iz, quvur va qo'ng'iroq. Murakkabligiga qarab, u vana mexanizmiga ega bo'lishi mumkin yoki yo'q. Bu mashhur asbob yorqin, baland tembrga ega va eng baland tovushli guruch asbobidir. Eng past ovoz chiqaradigan guruch asbobi helikondir. Bu ulkan asbob chuqur, shovqinli ovozga ega bo'lgan katta klapan bilan boshqariladigan tsiklik trubadir. Helikon harbiy guruhlarda qo'llaniladi, ochiq havoda o'zining akustik imkoniyatlarini mukammal ochib beradi.

Truba takomillashgan sari u musiqachi madaniyatida tobora muhim o'rin egallay boshladi. Dastlab, faqat alohida notalarni ijro etish qobiliyatiga ega bo'lib, u oxir-

oqibat to'liq huquqli asbobga aylandi, buning uchun ko'plab bastakorlar alohida asarlar yozishni boshladilar. Aniq, ifodali, yorqin, ba'zan hatto pirsingli - truba ovozini shunday tasvirlash mumkin. U o'ziga xos boy tembrga ega bo'lib, u orkestrga tovush ulug'vorligi va pafos beradi. Shuningdek, ichki taranglik avjiga chiqqanda musiqaga dramatik tus berish u uchun truba sadosidan foydalaniladi. Ushbu asbobning ovozi qahramonona, kuchli irodali va jasoratli tasvirlarni yaratadi, u juda sokin va yumshoq ovoz berishi mumkin, lekin shu bilan birga jang sahnalarini ovoz chiqarib berishda hayratlanarli darajada kuchli.

Musiqqa asarlar, etyudlar, gammalar ustida ishlashda har bir sozandaning musiqiy asar ustida ishlashi o'ziga xos bo'lib, ushbu jarayonga har kim o'zicha yondoshadi. Ammo musiqiy asarlar ustida ishlash jarayonining yillar davomida shakllangan barcha uchun umumiy tomonlari mavjud

Birinchi bosqich – musiqiy asar bilan tanishuv va ijrochilik rejasini shakllantirish bo'lib, ustozona tajribaga asoslanadigan bo'lsak, dastlab asar bilan tanishib umumiy tasavvur hosil qilinadi. Undan keyin esa ijrochilik rejasi shakllanadi. Ijrochilik rejasiquyidagilarda o'z aksini topadi.

Obyektiv yondashuv:

- a) asarning qaysi turga mansubligi janri (oddiy kuy, rapsodiya, poema, romans, marsh, vals, raqs va h.k.);
- b) asar tonligini aniqlash;
- v) uning shakli (bir qismli, ko'p qismli, sonata, syuita, rondo, variatsiya, kanon, fuga, invensiya va h.k.);
- g) qismlarining qiyofasi (obrazi) va xarakteri (quvnoq, g'amgin, qaxramonona, hazil va hk.);
- d)qaysi davrda yozilganligi, ohang va garmonik tili, uslubi va kompozitor ijodiga qisqacha ta'rif;
- y) mazkur asarni chalishda shakllangan an'analar.

Subyektiv yondashuv:

- a) o'quvchining ijrochilik temperamenti (lirik, romantik,qayg'uli, melanxolik xarakterdagi asarlarni chalishga moyilligi);
- b) o'quvchining obrazli fikrlashi va ijodiy hayoloti;
- v) o'quvchining asar muallifiga bo'lgan munosabati (u bilan qiziqishi, uning haqida ko'p narsani bilishi, befarqligi). Shuningdek, yangi asarni o'rganishda o'qituvchining tutadigan yo'li, o'qituvchi va o'quvchi fikrining bir maqsadga yo'naltirilishi katta ahamiyatga egadir.

Ikkinchi bosqich – asarni ijroqilish rejasini amalga oshirishgaqaratilgan bo'lib, eng muhim bosqich hisoblanadi. Bunda kuy matni aniqlanadi, asosiy ijrochilik va badiiy vositalar ko'rib chiqiladi. Chunki o'sha vositalar yordamida asar mazmuni va mohiyati ochib beriladi. Musiqiy asarlar ustida ishlashda kuy rivoji va undagi

jumlalar, davriyalar, avjlar (kulminatsiya), kuy qismlari va boshqa tayanch nuqtalar aniq belgilanadi. Ularning qaysi biri yetakchi yoki yordamchi bo'lishi musiqaning xarakteri va vazifalariga bog'liq. Shuningdek asarning texnik jihatdan sadolanishi, murakkab va qiyin joylari belgilanib olinadi va bo'laklarga bo'lib nota bilan xususiylikdan umumiylikka va umumiylikdan xususiylikka qarab xatosiz o'rganiladi. Ushbu jarayonda o'z ijrosini eshitgan holda tanqidiy baholash, qiyin joylarini sekin sur'atda chalish tavsiya etiladi.

Foydalaniladigan adabiyotlar ro'yhati:

1. Botir Matyoqubov «Damli va zarbli cholg'ularda chalishni o'rgatish uslubiyoti» Toshkent 2007 y
2. Do'kov B., Bogdanov V. Voproso' metodiki obucheniya igre na duxovo'x instrumentax. M., 1959
3. Bolotin S. Metodika prepodavaniya igre na trube v muzikalnoy shkole. L., 1980
4. B. Murtazayev "Saks ovozi" T., 2003
5. n. Saliyev. V. Saparov "Saksofoniata" T., 2011
6. www.tarakanov.net